

ВИВЧЕННЯ СПРЯМОВАНOSTІ ОСОБИСТІСНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ФАХІВЦІВ У НАУКОВО-ТЕХНІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

В статті описується дослідження спрямованості процесу самореалізації у науково-технічній діяльності. Доведено, що на спрямованість процесу самореалізації фахівців у науково-технічній сфері впливає суперечливість її виробничих завдань. З одного боку, фахівець у своїй професійній діяльності орієнтується на творчий пошук, який є неможливим без переживань і стосунків, з іншого, технічні рішення необхідно узгоджувати із законами природи і вимогами суспільства (критерій задоволення–корисності).

Ключові слова: самореалізація, спрямованість самореалізації, корисність, задоволення, нормативна самореалізація.

Л.С. Яковицкая

ИЗУЧЕНИЕ НАПРАВЛЕННОСТИ ЛИЧНОСТНОЙ САМОРЕАЛИЗАЦИИ СПЕЦИАЛИСТОВ В НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В статье описывается эмпирическое исследование направленности процесса самореализации личности в научно-технической деятельности. Специфичность процесса самореализации в научно-технической сфере заключается в противоречивости ее производственных задач. С одной стороны, специалист в своей профессиональной деятельности ориентируется на творческий поиск, который невозможен без эмоций, переживаний отношений, с другой, технические решения необходимо согласовывать с законами природы и требованиями общества (критерий удовольствия-полезности).

Ключевые слова: самореализация, направленность самореализации, полезность, удовольствие, нормативная самореализация.

L.S.Jakovitska

STUDY ORIENTATION PERSONAL SELF-REALIZATION OF SPECIALISTS IN SCIENTIFIC AND TECHNICAL ACTIVITIES

In the article describes an empirical study of the process orientation of self-realization in the scientific-technical sphere. The specificity of the process of self-realization in science and technology, is in its contradictions of industrial applications. On the one hand, an expert in their professional work focuses on the creative search, which is impossible without emotions, feelings of relations, on the other, the technical solutions necessary to coordinate with the laws of nature and demands of society (the criterion of pleasure, utility).

Key words: self-realization, self-direction, utility, pleasure, normative self-realization.

Основною рушійною силою розвитку, за Ш.Бюлер, є вроджене прагнення людини до самореалізації, яка є і процесом, і результатом її життєвого шляху. Одним з критеріїв самореалізації особистості є її продуктивна діяльність, яка не спирається на домагання особистості отримати щось і зараз, а навпаки, діяти на

об'єктивний результат, можливість змінити дійсність. Саме в цьому процесі подолання і відбувається вдосконалення особистості. Самореалізацію можна вважати новим якісний станом, якому властива більша структурованість, вищий рівень внутрішньої організації. Адже, якою би не була подальша діяльність, особа, яка набула рис, властивих процесу самореалізації, по-іншому сприйматиме життя, діяльність і себе у них. Дослідження спрямованості процесу самореалізації в науково-технічній сфері дозволить по-новому відповісти на запитання, чому вчений займається науковою діяльністю.

Кожний професіонал в науково-технічній сфері певен у тім, що кожне професійне завдання можна розв'язати, але не за допомогою ідеальних настанов, а користуючись розрахунками і технічними засобами. Саме тут має зрушуватися весь фокус самореалізації інженера, фахівець у своїй професійній діяльності орієнтується на творчий пошук, який є неможливим без переживань і стосунків, але, передусім, він усвідомлює прагматичність своїх дій і рішень щодо вимог виробництва і законів природи.

У нашому дослідженні розглядається специфіка самореалізації особистості у науково-технічній діяльності: процес її формування; якісні відмінності, що характеризуються високим рівнем внутрішньої організації, розвиненістю, структурованістю та узгодженістю когнітивної, емоційно-ціннісної та мотиваційно-вольової сфер особистості; прагненням реалізації власного потенціалу. **Метою** дослідження є вивчення спрямованості самореалізації фахівців науково-технічної сфери.

Технічна наука уплетена в складний рух прогресу і якщо позиція дослідника визначається тим, що він концентрується не на собі, не на матеріалі замислених дій, а на тому, що він хоче дослідити, тоді справа, відкриття стає часткою нескінченності розвитку особистості. Тому не можна погодитись з твердженням, що наукова діяльність складається з окремих сенсів, так само, як вироби інженерної техніки складаються з окремих частин. За думкою Т. Котарбинського, виробом розумових дій завжди є особистість, як суб'єкт пізнання. Особистість, що прагне перетворення і пізнання, сама піддається своєрідним змінам в просторі пізнання. І

чим менш у неї вищезгаданих амбіцій «особистості, що переживає власну значимість», тим більше вона фахівець, вчений і тим вища її професійна культура [5].

Важливим показником особистісного розвитку є внутрішня задоволеність особи. В нашому дослідженні внутрішня задоволеність обумовлюється проявами індивідуальної свободи вибору, самореалізацією, в тому числі і творчою. За цим показником можна судити, наскільки особистість здатна узгоджувати розбіжності між первісними домаганнями і реальними результатами, не завжди успішними; оцінками оточуючих і самооцінкою; наскільки об'єктивно вона може проаналізувати свою діяльність.

За К.О. Абульхановою-Славською, не існує критеріїв і норм, за якими можна було б оцінити життя людини ззовні. Проте, сама людина має безпомилковий критерій оцінки - задоволеність або незадоволеність життям. На думку вченого, задоволеність життям – це «складне, але завжди узагальнене почуття що відбулося або не відбулося, удалого або невдалого життя» [1, с.152]. Його складність полягає в тім, що переживаючи розчарування в чомусь, людина утішає себе іншими досягненнями. Задоволеність відображає відчуття правильності, істинності життя людини.

Теорія професійного самовизначення Д. Сьюпера описує сутність критерію задоволення у професійній діяльності: задоволеність роботою залежить від того, якою мірою людина знаходить адекватні можливості для реалізації своїх здібностей, інтересів і властивостей особистості в професійній ситуації, що значною мірою визначається можливістю грати ту роль, яка вважалася придатною на стадії професійного розвитку [9]. За М.Г. Ткаліч, задоволеність професійно-управлінською діяльністю є важливою психолого-організаційною детермінантою у процесі самоактуалізації особистості менеджера, що впливає на активність його професійної діяльності, бажання особистісно і професійно розвиватися [7].

Спрямованість самореалізації визначається різноманітністю установок, які існують усередині певного способу зв'язку особистості з дійсністю. Зв'язок особистості та її життєдіяльності залежить не лише від її ставлення до життя, але й від об'єктивних суспільних можливостей і потреб, які часто визначають спосіб

здійснення діяльності. Кожна людина так чи інакше сприймає дійсність, так чи інакше стверджує себе в ній не лише тому, що у неї є почуття і свідомість, а і тому, що її почуття і свідомість включені в дійсність і залежать від актуальної спрямованості діяльності. За Г.О. Баллом, «Брак професійно значущої спрямованості особистості спричинює творче безсилля» [2, с. 95]. Від змісту професійної спрямованості залежить, як суб'єкт реалізує і стверджує себе: діяльно, чуттєво або ідеально. В усіх цих випадках виявляється суб'єктивне ставлення до життєдіяльності і способи реалізації цього ставлення суб'єктом. Людина, яка хоче одного, робить інше, живе в надуманому світі, іде до ілюзорної мети, навряд чи зможе реалізувати себе в діяльності.

Тлумачення успіху у науково-технічній діяльності також є специфічним. Розв'язуючи технічні задачі, інженер не може вимірювати свою продуктивність успішним розв'язанням однієї проблеми і незначною продуктивністю у розв'язанні суміжних проблем. Зазвичай знання базових закономірностей і використання їх у науково-технічній діяльності приводить до успіху скоріше, ніж використання новітніх конкуруючих з ними способів розв'язання технічних задач. Але успіхом у науково-технічній діяльності на даному етапі радше вважають перспективу, що відкривається для розв'язання низки актуальних проблем, ніж вирішення деяких гострих завдань у сьогоденній виробничій діяльності. Таким чином, внутрішня задоволеність фахівця у науково-технічній діяльності обумовлюється баченням цієї перспективи по мірі розв'язання технічних завдань і подальшим накопиченням знань по цих фактах.

Л.О. Коростильова описує адекватну і неадекватну стратегії самореалізації особистості. Неадекватна стратегія може бути дифузною, недиференційованою, хаотичною, стихійною, стереотипною та ін. Адекватна стратегія – це таке управління людиною процесом самореалізації, яке базується на адекватних здібностям і можливостям, далекоперспективних планах та прогнозах, досягненні особистістю своїх сенсожиттєвих та ціннісних орієнтацій. Вона «...є унікальною, оптимізуючою і такою, що розвиває ресурси особистості» [4, с.59].

Передусім ці стратегії повинні відповідати критерію задоволення–корисності (продуктивності) стосовно як самої людини, так і соціуму, світу загалом. При порушенні необхідних умов самореалізації під впливом регресивних тенденцій самореалізація викривляється, набуває нестійкого, неконструктивного характеру. На нашу думку, самореалізація не може бути неконструктивною щодо особистості, регресивні тенденції можуть спостерігатися стосовно інших людей, соціуму, світу загалом.

Однією із задач емпіричного дослідження було в'яснити думки колег щодо критеріїв самореалізації у науково-технічній діяльності.

У групі з низьким рівнем самореалізації і стажем до 15 років критерій корисності обрали 16/0,62 респонденти; задоволення 8/0,31; обидва критерії одночасно обрали 2/0,08 респонденти.

У групі з низьким рівнем самореалізації і стажем до 20 років і більше критерій корисності обрали 39/0,58 респондентів; задоволення 15/0,22; обидва критерії одночасно обрали 9/0,13 респондентів; 4/0,06 респонденти відповіді не надали; 2/0,03 запропонували власні відповіді: натхнення, творча наснага.

У групі з середнім рівнем самореалізації і стажем до 15 років критерій корисності обрали 16/0,46 респондентів; задоволення 10/0,29; обидва критерії одночасно обрали 9/0,26 респондентів. Також відповіді були доповнені критерієм кар'єрного росту, що з огляду на вік респондентів є дуже доцільним.

У групі з середнім рівнем самореалізації і стажем до 20 років і більше критерій корисності обрали 16/0,42 респондентів; задоволення 14/0,37; обидва критерії одночасно обрали 7/0,18 респондентів. В цій групі було найбільше запропоновано власних критеріїв самореалізації відчуття корисності, визнання, використання наукових розробок іншими фахівцями, реалізація ідей у практичній діяльності.

У групі з високим рівнем самореалізації і стажем до 15 років критерій корисності обрали 24/0,49 респондентів; задоволення 14/0,29; обидва критерії одночасно обрали 3/0,06 респондентів. В цій групі також були запропоновані власні критерії самореалізації авторитет в професійному середовищі, перспективи росту.

У групі з високим рівнем самореалізації і стажем до 20 років і більше критерій корисності обрали 17/0,43 респондентів; задоволення 19/0,48; обидва критерії одночасно обрали 3/0,08 респондентів. Також були запропоновані власні критерії самореалізації кількість і якість публікацій в реферативних журналах, розкриття талантів і здібностей (для спільноти). Показники основних критеріїв узагальнили у діаграмі (рис.1).

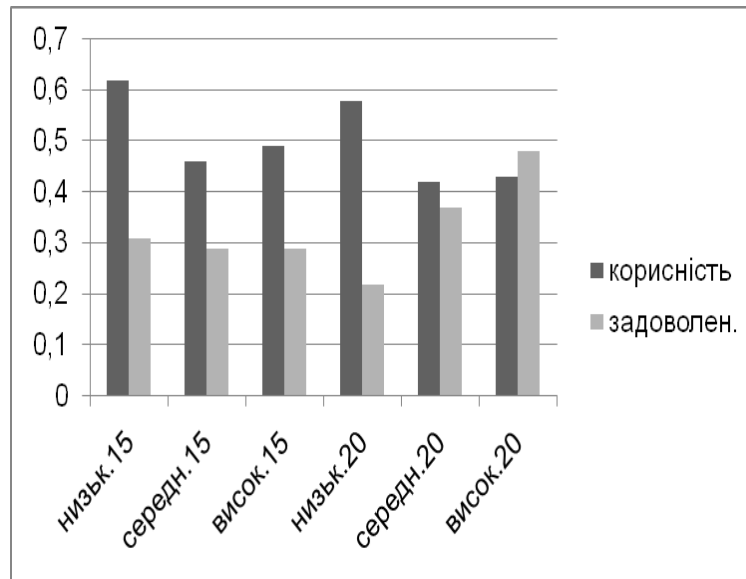


Рис.1. Діаграма співвідношення критеріїв корисність – задоволення.

З діаграми видно що простежується вікова залежність у виборах: в групах зі стажем до 15 років (перша половина діаграми) критерій корисності значно переважає критерій задоволення, розрив у групах з середнім і високим рівнями самореалізації певною мірою скорочується за рахунок об'єднання обох критеріїв у відповіді. Також тільки в цих групах відповіді були доповнені критеріями кар'єрного росту або перспективою росту, тобто прагматичний аспект самореалізації домінує.

Привабливість критерію корисності для фахівця виражається в мотивації службового росту, що включає ряд прагнень і мотивів службової діяльності: прагнення посісти гідне місце на соціальних сходинках, прагнення реалізувати себе в управлінській діяльності, перспектива професійного росту, бажання заробляти, гарантія життєвої стабільності та перспективи подальшого росту. З цього погляду

можливі перспективи конкурентної самореалізації особистості спонукають фахівців до осмислення та моделювання значимих ситуацій їхньої професійної діяльності та ділового спілкування як ситуацій, що відкривають певні можливості для реалізації цілей і цінностей професійного та службового зростання в умовах кар'єрного простору вищого навчального закладу.

В групах зі стажем від 20 років (друга половина діаграми) з ростом самореалізації співвідношення критеріїв корисність – задоволення значно змінюється на користь останнього. Цей факт можна пояснити і тим, що більшість осіб до цього часу уже посіли бажані посади, і розширенням ціннісно-смыслових орієнтирів цих фахівців в ході самореалізації.

Задоволеність різними виробничими ситуаціями і роботою в цілому, є показником співвідношення особою потреб з суб'єктивними оцінками можливостей їх задоволення. Можливість задоволення творчих (створюючих) потреб є ведучим фактором, від якого в першу чергу залежить рівень загальної задоволеності власною професійною діяльністю. Дослідження інженерної діяльності свідчать, що позитивний баланс між суб'єктивними запитами і очікуваннями фахівця та дійсними можливостями їх реалізації дає прямий виробничий ефект, безпосередньо впливає на результативність праці. Дослідження проведені під керівництвом В.О. Ядова показали, що найбільша кореляція між оцінками ділових властивостей і показниками задоволеності групуються в області творчих запитів [8, с.153].

На рівень задоволеності професійною діяльністю невеликий вплив мають матеріальні або гігієнічні тенденції, які пов'язані з організацією робочого середовища, бо вони не визначають зміст діяльності, а відповідно і задоволеність людини професією (Г.Херцберг, Є.П. Ильин). Показником ступеня сформованості цінності професійної самореалізації для фахівця, який розглядається через співвідношення рівня її значущості і задоволеності, є інтенсивність прояву в мотиваційній складовій професійної діяльності творчих або стабілізуючих тенденцій самореалізації.

О.О. Грачов зазначає, що існують три групи життєвих орієнтації, що відрізняються за своєю регулятивною функцією в основних життєвих ситуаціях: орієн-

тації на а) задоволення, б) самореалізацію і в) самовдосконалення [3]. І далі автор виділяє наступні особливості орієнтації людини на самореалізацію.

Прагнення людини реалізувати в поведінці свій потенціал. В процесі само-реалізації людина орієнтована не на якийсь корисний результат, описуваний мовою нагород і покарань і відставлений в часі, а на сам процес реалізації свого потенціалу. При цьому, чим повніше йде реалізація потенціалу, тим більше реалізується відповідна орієнтація. Самореалізація відбувається в трьох основних сферах життєдіяльності людини (як це прийнято розуміти у вітчизняній психології) – пізнанні, спілкуванні та діяльності (праці). У зв'язку з цим можна говорити про когнітивний, комунікативний та практичний потенціали людини [3].

Самореалізація є прагненням не мінімізувати, а навпаки, працювати на верхньому рівні свого потенціалу. Стан продуктивної активності, заснований на прагненні фахівця вирішувати складні, але посильні завдання, який визначає для особи значущість процесу розв'язання самого по собі, безвідносно до одержуваного зовнішнього результату.

Процес самореалізації виражає найбільш глибинну, сутнісну сторону людини. Самореалізація особи може розгортатися одночасно в кількох напрямках: адаптація до соціально-професійного середовища, вільний розвиток здібностей, реалізація ціннісних установок. Тому ми виділяємо кілька видів самореалізації у науково-технічній діяльності: нормативну, власну і гуманістичну.

К. Обуховський, К. Роджерс вважають, що потреба у саморозвитку, самоактуалізації «запускає» процес сутнісного самовизначення, який насамперед залежить від внутрішнього потенціалу особистості, як прояв інтенції бути самим собою. «Людина відмовляється від зовнішніх «фасадів», розширює зони актуалізації. «Зовнішнє та внутрішнє Я» вступають у гармонійні мотиваційні відношення, які передбачають пасивність першого і активність другого. Потреба у самозадоволенні переважає потребу у схваленні з боку інших» [6, с. 29].

Відомо, що суб'єктивне ставлення виражається в реальних вчинках і має відчутні об'єктивні наслідки. Тому якості суб'єкта оцінюються не тільки за наявністю здібностей, талантів, здатності до рефлексії, (зокрема, це стосується науково-

технічної сфери, саме в ній існують розроблені алгоритми виробничих дій), а і ступенем реалізації їх в професійній діяльності. Наприклад, розв'язання науково-технічних задач має не тільки різний суспільний і особистісний сенс, різне суб'єктивне значення для індивіда, а і дуже часто різний об'єктивний результат. *Нормативна* самореалізація особистості в науково-технічній діяльності відбувається, коли людина постійно доводить свою причетність до суспільних задач в формі наслідування або творчості, пасивно чи активно. Творчий, діяльний фахівець може об'єктивно вплинути, якщо не на хід історії чи життя сучасників, то на добробут оточуючих.

Конкретні моменти життєвого шляху, як об'єктивована активність, завжди зіставляються з палітрою внутрішніх цінностей особистості, ідеалів її самосвідомості. Так формуються суперечливі уявлення про зв'язки між суцям і належним. У процесі самореалізації позначені розбіжності можуть здобувати характер конкретних особистісних протиріч: між тенденціями особистості до прийняття заданих ззовні імперативів, норм, правил і тенденціями до самостійних творчих відносин; ситуаційними, мінливими та сутнісними стійкими відносинами особистості, що задають її якісну визначеність; внутрішньою активністю в ідеальному плані та необхідністю діючої – практичної самореалізації; логікою розвитку життєвого шляху, обумовленою об'єктивними обставинами життя, і здатністю суб'єкта, опановуючи себе, керувати цією логікою; необхідними способами самоорганізації і здійснення суб'єктом своїх відносин з дійсністю і сформованими способами самоорганізації та самореалізації [1, с. 47-49]. *Нормативна* самореалізація характеризується перевагою зовнішніх стосовно особистості стратегій, відповідає очікуванням соціального оточення (людина вдоволена своєю діяльністю і її результатом, але джерелом поведження виступають зовнішні, «відчужені» вимоги, наприклад, завищенні очікування близьких або соціального чи професійного оточення).

Тому способи дій фахівця в процесі самореалізації не можуть обмежуватися набором приписів, які заздалегідь задають йому певні виробничі вимоги. Приписи не розкривають зв'язки, що існують між здійснюваними діями і наміченими особистістю результатами (критерій задоволення), в цьому проявляється певна

обмеженість щодо обраної фахівцем стратегії нормативної самореалізації. Натомість, орієнтація на нормативні приписи дозволяє виправдовувати очікування професійного середовища і, передусім, мати постійну офіційну підтримку, тобто користь. Таким чином, в умовах науково-технічної діяльності часто особа сама задає предметну ситуацію, яка опосередковує її рух до мети.

Висновки. Спрямованість самореалізації у професійній діяльності визначається фахівцем, його ціннісними орієнтирами, існування яких є неможливим без переживань і захоплень, в них виявляється суб'єктивне ставлення фахівця до життєдіяльності. Задоволеність професійною діяльністю є важливою соціально-психологічною детермінантою процесу самореалізації фахівця, що впливає на його активність в ній. В нашому дослідженні внутрішня задоволеність обумовлюється проявами індивідуальної свободи вибору, самореалізацією, в тому числі і творчою, відчуттям причетності до розв'язання суспільних задач, позитивними зрушеннями. Така особистість у професійній діяльності прагне перетворення і нахнення, а не надбання. Таким чином, чим менш у особи власних амбіцій, тим більше вона фахівець, вчений і тим вища її професійна культура.

У **перспективі** ми бачимо подальше дослідження можливих напрямків самореалізації фахівців у науково-технічній діяльності: нормативного, власного, гуманістичного; їх детальне вивчення і описання, визначення суттєвих відмінностей, що існують між цими напрямками.

Список літератури

1. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни. – М.: Мысль, 1991. – 299 с.
2. Балл Г.О. Орієнтири сучасного гуманізму. – Житомир: ПП «Рута», Видавництво «Волинь», 2008. – 232 с.
3. Грачев А.А. Психологическое проектирование производственной организации: автореферат дис. ... доктора психологических наук : 19.00.03. – СПб, 2008. – 33 с.
4. Коростылева Л.А. Психология самореализации личности: затруднения в профессиональной сфере. – СПб.: Речь, 2005.– 222 с.
5. Котарбинский Т. Трактат о хорошей работе. – М.: Экономика, 1975. – 271 с.
6. Мэй Р. Искусство психологического консультирования. – М.: Независимая фирма "Класс", 1994. – 144 с.
7. Ткалич М.Г. Психолого-організаційні детермінанти самоактуалізації менеджерів комерційних організацій: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.10 / Маріанна Григорівна Ткалич. – К., 2006. – 23 с.

8. Ядов В.А. Социологическое исследование: методология, программа, методы. – М.: Наука, 1987. – 245 с.
9. Super D.E., et al. Vocational Development: A Framework of Research. – N.Y. 1957. – 391 p.